

ਅਰਥਾਂ ਦੀ ਦੁਨੀਆਂ

- ਜੀ. ਐਸ. ਰਿਆਲ*

‘ਸ਼ਬਦ’ ਦਾ ਮੂਲ ਭਾਵ “ਆਵਾਜ਼” ਹੈ। ਹਵਾ ਦੇ ਵੱਗਣ ਦੀ। ਪਾਣੀ ਦੇ ਵਹਿਣ ਦੀ। ਪਸ਼ੂ, ਪੰਛੀਆਂ ਦੀ, ਅਤੇ ਮਾਨਵੀ। ਇਸ ਵਿਚ ਖੜਕਾ ਆਦਿ ਭੀ ਸ਼ਾਮਲ ਹੈ। ਇਹ ਸਭ ਕੰਨਾਂ ਦਾ ਵਿਸ਼ਾ ਹੈ। ਹਰ ਆਵਾਜ਼ ਦੀ ਆਪਣੀ ਪਛਾਣ ਹੈ। ਇਸ ਦਾ ਕੋਈ ਨਾ ਕੋਈ ਮਤਲਬ ਹੈ। ਸਮੇਂ ਦੇ ਵਹਿਣ ਨਾਲ ਮਾਨਵ ਨ ਆਵਾਜ਼ ਨੂੰ ਲਿੱਪੀਬੱਧ ਕੀਤਾ। ਆਵਾਜ਼ ਨੂੰ ਇਕ ਰੂਪ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕੀਤਾ, ਜੋ ਕਿਸੇ ਨਾ ਕਿਸੇ ਭਾਵ ਦੀ ਤਰਜਮਾਨੀ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਇੰਜ ਇਹ ਅੱਖਾਂ ਦਾ ਵਿਸ਼ਾ ਬਣ ਗਿਆ। ਵੱਖ-ਵੱਖ ਵਰਣਾਂ ਤੋਂ ਬਣੇ ਸ਼ਬਦ ਅਤੇ ਵਾਕਾਂ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ, ਰੂਪ ਦੇ ਘੇਰੇ ਵਿਚ ਕੋਈ ਲਕੀਰ, ਚਿੰਨ, ਅਕ੍ਰਿਤੀ, ਮਿੱਟੀ ਆਦਿ ਦੀ ਬਣੀ ਮੂਰਤੀ, ਅਤੇ ਫਿਰ ਮਾਨਵ ਦੀਆਂ ਸਮੂਹ ਕਲਾ-ਕਿਰਤਾਂ ਭੀ ਸ਼ਾਮਲ ਹਨ। ਕੁਦਰਤ ਦੇ ਕਾਤਬ ਦੀ ਹਸਤੀ ਦੇ ਸਫੇ ਤੇ ਲਿਖੀ ਇਬਾਰਤ, ਅਰਥਾਤ ਹਰ ਕੁਦਰਤੀ ਵਸਤੂ ਭੀ ਰੂਪਧਾਰੀ ਹੈ, ਜਿਸ ਨਾਲ ਕੋਈ ਨਾ ਕੋਈ ਪਛਾਣ ਜੁੜੀ ਹੋਈ ਹੈ। ਸਰੀਰ ਦੀ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਮੁਦਰਾ, ਅਰਥਾਤ ਇਸ਼ਾਰਾ ਭੀ ਰੂਪ ਦਾ ਦਾਅਵੇਦਾਰ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ ਇਕ ਖਾਸ ਢੰਗ ਨਾਲ ਸਿਰ ਹਿਲਾਉਣਾ ਨਾਂਹ ਕਰਨ ਦੀ ਨਿਸ਼ਾਨੀ ਹੈ। ਜੇ ਰੂਪ ਪ੍ਰਸ਼ਨ-ਚਿੰਨ ਹੈ ਤਾਂ ਅਰਥ ਉਸ ਦਾ ਉੱਤਰ ਹੈ। ਇਸ ਦੀ ਵਿਆਖਿਆ ਤੇ ਹਕੀਕਤ ਹੈ। ਤਦੇ ਹੀ ਪਰਮ ਅਰਥ ‘ਪਰਮਾਰਥ’ ਦਾ ਇਕ ਅਰਥ ਹਕੀਕਤ ਜਾਂ ਅਸਲੀਅਤ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿਖੇ ‘ਪਰਮਾਰਥ-ਸੁਪਤ’ ਦਾ ਭਾਵ ਸੱਚੀਂ-ਮਿੱਚੀਂ ਸੁੱਤਾ ਪਿਆ ਹੈ।

ਹਰ ਰੂਪ ਦੀ ਆਪਣੀ ਕੀਮਤ ਹੈ, ਜਿਸ ਨੂੰ ਦੂਜੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿਚ ਅਰਥ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਇਕ ਮਨ-ਇੱਛਤ ਵਸਤੂ ਹੈ। ਇਸ ਹਿਸਾਬ ਨਾਲ ‘ਮਤਲਬ, ਮੁਰਾਦ, ਇੱਛਾ’, ਸਮੇਤ ‘ਪ੍ਰਾਰਥਨਾ’ (ਜਿਸ ਦੀ ਰੂਪ-ਬਣਤਰ ਵਿਚ ‘ਅਰਥ’ ਦੀ ਹੋਂਦ ਸਾਫ਼ ਬੋਲਦੀ ਹੈ), ਅਰਥ ਦੀ ਲਾਮ-ਡੋਰੀ ਵਜੋਂ ਹਨ। ਅਰਥ ਇਕ ਮੁੱਲਵਾਨ ਤੇ ਵਧੀਆ ਵਸਤੂ ਹੋਣ ਦੇ ਨਾਤੇ ਮਾਲ, ਧਨ ਦੀ ਖਬਰ ਦਿੰਦਾ ਹੈ, ਜੋ ਆਮ ਤੌਰ ਤੇ ਸਾਡੇ ਲਈ ਵਾਂਛਤ, ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਤੇ ਲਾਹੇਵੰਦ ਹੈ। ਮੁੱਕਦੀ ਗੱਲ ਇਹ ਕਿ ਅਰਥ ਹੀ ਸਭ ਕੁਝ ਹੈ। ਜੋ ਕੁਝ ਬਾਕੀ ਹੈ, ਉਹ ਵਿਅਰਥ ਹੈ, ਨਿਰਅਰਥਕ ਹੈ।

ਭਾਸ਼ਾ-ਅਧਿਐਨ ਦੇ ਤਿੰਨ ਮੁੱਖ ਅੰਗ ਮੰਨੇ ਗਏ ਹਨ। ਪਹਿਲਾ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੀ ਧੁਨੀ, ਦੂਜਾ ਰੂਪ ਅਤੇ ਤੀਜਾ ਅਰਥ। ਪਹਿਲੇ ਦੋ ਪੱਖ, ਆਵਾਜ਼ ਤੇ ਰੂਪ, ਭਾਸ਼ਾ ਦੇ ਭੌਤਿਕ ਅਤੇ ਬਾਹਰੀ ਵਰਤਾਰੇ ਹਨ, ਜਦੋਂਕਿ ਅਰਥਾਂ ਦਾ ਵਿਸ਼ਾ, ਜਿਸ ਨੂੰ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਵਿਚ semantics ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਭਾਸ਼ਾ ਦੇ ਭੀਤਰੀ ਜਾ ਬਾਤਰੀ ਵਰਤਾਰੇ ਨਾਲ ਜੁੜਿਆ ਹੈ। ਇਹ ਇਕ ਮਾਨਸਕ ਅਮਲ ਹੈ; ਮਾਨੋ

* ਕਿਉ-8, ਕੈਂਪਸ, ਪੰਜਾਬੀ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ, ਪਟਿਆਲਾ

ਭਾਸ਼ਾ ਦੀ ਜਿੰਦ-ਜਾਨ ਹੈ। (ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ meaning ਅਤੇ mind, ਜੋ ਇਕ ਸਾਂਝ ਮੂਲ ਦੀ ਉਪਜ ਹਨ, ਇਸ ਵਿਚਾਰ ਦੀ ਗਵਾਹੀ ਭਰਦੇ ਹਨ)

ਧੁਨੀ ਅਤੇ ਰੂਪ-ਵਿਗਿਆਨ ਦੀ ਨਿਸਬਤ, ਅਰਥਾਂ ਦਾ ਅਧਿਐਨ ਕਿਤੇ ਵੱਧ ਜਟਲ ਤੇ ਅਗਮ ਹੈ। ਅਰਥਾਂ ਦੀਆਂ ਗਤੀ-ਵਿਧੀਆਂ ਤੇ ਵਾਲ-ਬਰੀਕੀਆਂ ਸਮਝਣ ਲਈ ਚਿਰ-ਕਾਲ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ। ਇਹ ਕਹਿਣਾ ਕੁਝ ਨਾ ਹੋਵੇਗਾ ਕਿ ਅਤਿ ਵਿਕਸਤ, ਅਲੰਕ੍ਰਿਤ ਅਰਥਾਂ ਦੀ ਪ੍ਰਕਿਰਤੀ ਰਹੱਸਮਈ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਇਸ ਭਾਂਤ ਦੇ ਅਰਥਾਂ ਨੂੰ ਗ੍ਰਹਿਣ ਕਰਨ ਲਈ ਪਾਠਕ ਦੇ ਦੀਖਿਆ-ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਣ ਦੀ ਲੋੜ ਪੈਂਦੀ ਹੈ।

ਅਰਥਾਂ ਦੀ ਵਿਉਂਤਪੱਤੀ ਤੇ ਵਿਕਾਸ ਦਾ ਮਸਲਾ ਸੰਕਲਪਾਂ ਦਾ ਖੋਲ੍ਹ ਹੈ। ਸੰਕਲਪ ਦੇ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਪਸਾਰ ਸਬੰਧਤ ਸ਼ਬਦ ਦੇ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਭਾਵਾਂ ਦਾ ਪੱਖ-ਪ੍ਰਦਰਸ਼ਨ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਗੱਲ ਨੂੰ ਅੱਗੇ ਤੋਰਦੇ ਹੋਏ, 'ਡਿਗਣ' ਦੇ ਸੰਕਲਪ ਬਾਰੇ ਕੁਝ ਵਿਚਾਰਾਂ ਨੂੰ ਨਿਮਨ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ:

1. ਡਿਗਣ ਦਾ ਮਲ ਮਨਸ਼ਾ ਕਿਸੇ ਵਸਤੂ ਦਾ ਆਪਣੇ ਮੁਢਲੇ ਟਿਕਾਣੇ ਤੋਂ ਵੱਖ ਹੋ ਕੇ ਦੂਜੀ ਥਾਂ ਇਖਤਿਆਰ ਕਰਨਾ, ਅਰਥਾਤ ਸਥਾਨ-ਅੰਤਰ ਹੋਣਾ ਹੈ। 2. ਡਿਗਣ ਦ ਸੂਚਕ ਸ਼ਬਦ ਨਾਲ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਅਗੇਤਰ ਲੱਗ ਦੇ ਡਿਗਣ ਦੀ ਦਿਸ਼ਾ, ਅਤੇ ਸਿੱਟੇ ਵਜੋਂ, ਵਿਗਸੇ ਅਰਥਾਂ ਦਾ ਨਿਰਣਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਦਿਸ਼ਟੀ ਤੋਂ ਥਾਂ-ਸਿਰ ਡਿਗਣਾ, ਪੂਰਤੀ, ਸਫਲਤਾ, ਪ੍ਰਾਪਤੀ, ਲੱਭਤ, ਖੁਸ਼ਹਾਲੀ ਵਜੋਂ, ਅਤੇ ਇਸ ਦੇ ਉਲਟ ਲਾਂਭੇ ਡਿਗਣਾ ਅਸਫਲਤਾ, ਘਾਟ, ਮੁਸੀਬਤ, ਤਬਾਹੀ, ਬਦਹਾਲੀ ਦਾ ਪੱਖ ਪੂਰਦਾ ਹੈ। ਫਿਰ 'ਉੱਪਰ ਨੂੰ ਡਿਗਣ' ਦਾ ਸਬੰਧ ਉਤਾਂਹ ਉੱਠਣ, ਪੈਦਾ ਹੋਣ ਅਤੇ ਇਸ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਉੱਨਤ ਹੋਣ ਨਾਲ ਹੈ। ਸਾਡੇ 'ਉੱਨਤ' ਸ਼ਬਦ ਦੀ ਤਹਿ ਵਿਚ 'ਨਮ' (ਥੱਲੇ ਨੂੰ ਹੋਣਾ) ਦਾ ਧਾਤੂ ਕੰਮ ਕਰਦਾ ਹ, ਜੋ 'ਨਤ' (ਥੱਲੇ ਨੂੰ ਹੋਇਆ) ਵਿਚ ਬਦਲ ਕੇ ਸਬੰਧਤ ਅਗੇਤਰ ਦੇ ਬਲ-ਬੋਤੇ ਉੱਪਰ-ਮੁਖੀ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। (ਥੱਲੇ ਨੂੰ ਡਿਗਣ ਬਾਰੇ ਅੱਗੇ ਜਾ ਕੇ ਦੱਸਿਆ ਗਿਆ ਹੈ) 3. ਡਿਗਣਾ ਇਕ ਬੇ-ਇਖਤਿਆਰੀ ਅਤੇ ਇਤਫਾਕੀਆ ਅਮਲ ਹੈ। ਅਚਨਚੇਤ ਹੈ। 4. ਡਿਗਣ ਦੇ ਅਮਲ ਵਿਚ ਮੁਕਾਬਲਤਨ ਤੇਜ਼-ਰਫਤਾਰੀ ਦਾ ਦਖਲ ਹੈ। 5. ਡਿਗਣ ਦਾ ਇਕ ਰਪ ਡੇਗਣਾ ਜਾਂ ਸੁੱਟਣਾ ਹੈ, ਜੋ ਇਕ ਇਖਤਿਆਰੀ ਕਿਰਿਆ ਹੈ। 6. ਡਿਗਣ ਦੇ ਪ੍ਰਸੰਗ ਵਿਚ ਸਥਾਨ ਅਤੇ ਸਥਿਤੀ ਦਾ ਅਚਨਚੇਤ ਬਦਲਾਓ, ਕਿਸੇ ਇਤਫਾਕੀਆ ਘਟਣਾ ਨੂੰ ਜਨਮ ਦਿੰਦਾ ਹੈ। 7. ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਮੁਜਬ ਮਸੀਬਤ ਜਾਂ ਬਲਾ ਉੱਪਰੋਂ (ਜਿਵੇਂ ਕਿਸੇ ਉੱਪਰ-ਵਾਸੀ ਦੈਵੀ ਸ਼ਕਤੀ ਵੱਲੋਂ) ਧਰਤੀ ਤੇ ਡਿਗਦੀ, ਅਰਥਾਤ ਨਾਜ਼ਲ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। 8. ਡਿਗਣ ਦੀ ਪਰਕਿਰਿਆ ਨਾਲ ਜੁੜੀ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਵਸਤੂਆਂ ਦੀ ਪ੍ਰਕਿਰਤੀ, ਭਾਵਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਹਿਸਾਬ ਨਾਲ ਪ੍ਰਭਾਵਤ ਕਰਦੀ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ: (ੳ) ਸੂਰਜ ਦੇ ਥੱਲੇ ਡਿਗਣ ਵਾਲੀ ਦਿਸ਼ਾ ਨੂੰ ਪੱਛਮ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। (ਅ) ਧਰਤੀ ਦੇ ਤਲ ਦਾ ਥੱਲੇ ਨੂੰ ਡਿਗੇ ਹੋਣਾ ਢਲਵਾਨ ਜਾਂ ਟੋਏ ਦਾ ਸੂਚਕ ਬਣਦਾ ਹੈ। (ੲ) ਤੀਬਰਤਾ, ਪਰਚੰਡਤਾ ਦਾ ਥੱਲੇ ਡਿਗਣਾ ਲੱਥਣ

ਜਾਂ ਘਟਣ ਵਜੋਂ ਪ੍ਰਗਟ ਹੁੰਦਾ ਹੈ (ਸ) ਪਦਵੀ, ਅਧਿਕਾਰ ਅਤੇ ਇਸ ਦੇ ਨਾਲ ਹੀ ਕਿਸੇ ਵਸਤੂ ਦੀ ਸਾਲਮੀਅਤ ਦਾ ਡਿਗਣਾ, ਪਤਨ, ਗਿਰਾਵਟ, ਨਿਘਾਰ, ਵਿਨਾਸ਼ ਆਦਿ ਦੀ ਦੱਸ ਪਾਉਂਦਾ ਹੈ। (ਹ) ਇਖਲਾਕੀ ਕਦਰਾਂ-ਕੀਮਤਾਂ ਤੋਂ ਥੱਲੇ ਡਿਗਣਾ ਪਤਿਤ ਹੋਣ ਦੇ ਬਰਾਬਰ ਹੈ, ਅਤਿ ਆਦਿ।

ਅਖੀਰ ਵਿਚ ਡਿਗਣ ਦੇ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਪਸਾਰਾਂ ਵਿਚੋਂ ਤਿੰਨ ਪਸਾਰਾਂ ਨੂੰ ਉਦਾਹਰਨਾਂ ਸਹਿਤ ਪੇਸ਼ ਕਰਨਾ ਉਚਿਤ ਹੋਵੇਗਾ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਭਨਾਂ ਦਾ ਸਬੰਧ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਧਾਤੂ ‘ਪਦ’ (ਡਿਗਣਾ) ਨਾਲ ਹੈ, ਜਿਸ ਦਾ ਇਕ ਰੂਪ ‘ਪੱਤ’ (ਡਿਗਿਆ) ਵਜੋਂ ਮਿਲਦਾ ਹੈ। ਪਹਿਲੀ ਉਦਾਹਰਨ ਦਾ ਸਬੰਧ “ਅੱਡ, ਲਾਂਭੇ ਜਾ ਇਕ ਪਾਸੇ ਡਿਗਣ”, ਅਰਥਾਤ ਨਿਸ਼ਾਨੇ ਤੋਂ ਖੁੰਝ ਜਾਣ ਨਾਲ ਹੈ। ਅਜਿਹੀ ਸਥਿਤੀ ਅਸਫਲਤਾ, ਮੁਸੀਬਤ, ਤਬਾਹੀ ਦਾ ਕਾਰਨ ਬਣਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਦੀ ਉਦਾਹਰਨ ਪੰਜਾਬੀ ‘ਬਿਪਤਾ’ (ਮੁਸੀਬਤ) ਦਾ ਸ਼ਬਦ ਹੈ, ਜਿਸ ਦਾ ਮੂਲ ਰੂਪ ‘ਵਿਪੱਤਿ’ (ਮੁਸੀਬਤ, ਬਰਬਾਦੀ, ਮੌਤ) ਹੈ। ਦੂਜੀ ਉਦਾਹਰਨ ਇਸ ਦੇ ਐਨ ਉਲਟ “ਇਕੱਠੇ, ਇਕ-ਥਾਂ ਜਾ ਠੀਕ ਵੰਗ ਨਾਲ ਡਿਗਣ ਦੀ ਹੈ, ਜਿਸ ਦਾ ਸਿੱਟਾ ਸਫਲਤਾ, ਪ੍ਰਾਪਤੀ, ਲੱਭਤ, ਪੂਰਤੀ, ਅਮੀਰੀ, ਧਨ, ਦੌਲਤ” ਵਜੋਂ ਨਿਕਲਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਦੀ ਉਦਾਹਰਨ ‘ਸੰਪੱਤੀ’ ਦਾ ਸ਼ਬਦ ਹੈ, ਜੋ “ਮਾਲ, ਧਨ ਅਮੀਰੀ” ਦਾ ਅਰਥ-ਬੋਧਕ ਹੈ। ਅਗਲੀ ਉਦਾਹਰਨ ਦਾ ਸਬੰਧ “ਉੱਪਰ ਨੂੰ ਡਿੱਗਣ”, ਅਰਥਾਤ ਉਤਾਂਹ ਹੋਣ, ਉਪਰ ਨੂੰ ਉੱਠਣ, ਪੈਦਾ ਹੋਣਾ, ਵਧਣ” ਨਾਲ ਹੈ। ਇਸ ਵਿਚਾਰ ਨਾਲ ਮੇਲ ਖਾਂਦੀ ਉਦਾਹਰਨ ਪੰਜਾਬੀ ‘ਉਤਪੱਤੀ’ ਦੀ ਹੈ, ਜੋ ਪੈਦਾਇਸ਼, ਉਪਜ, ਵਾਧਾ ਦੀ ਸੂਚਕ ਹੈ। ਇੰਜ ਪੰਜਾਬੀ ‘ਬਿਪਤਾ, ਸੰਪੱਤੀ ਅਤੇ ਉਤਪੱਤੀ’ ਇਕ ਸਾਂਝੇ ਧਾਤੂ ਤੇ ਆਧਾਰਤ, ਵਿਭਿੰਨ ਦਿਸ਼ਾ-ਸੂਚਕ ਅਗੋਤਰਾਂ ਦੀ ਦੇਣ ਹਨ। ਇਹ ਪਰਸਪਰ ਸਬੰਧਤ, ਅਰਥਾਤ ਸਗੋਤੀ ਸ਼ਬਦ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਰੂਪ ਅਤੇ ਅਰਥਗਤ ਵੱਖਰਤਾ ਦੇ ਪਿਛੋਕੜੇ ਭਿੰਨਤਾ ਵਿਚ ਏਕਤਾ ਦਾ ਭਾਵ ਕੰਮ ਕਰਨਾ ਹੈ।